

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. І. Звереві; 2-ге вид.]. – К.; Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
2. Запобігання і протидія насильству в сім'ї : методичні рекомендації для соціальних працівників / за заг. ред. І. Трубавіної. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с.
3. Сімейний кодекс України // Звіт Кодексів і Законів України. – К. : Українське агенство інформації та друку «Рада», 2007. – С. 514–544.
4. Соціально-економічні причини насильства в Україні : аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціологічного опитування). – К. : Інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. – 144 с.
5. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навчально-методичний посібник / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
6. Соціальна робота : технологічний аспект : [навч. посібник] / за ред. А. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
7. Трубавіна І. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 131 с.

Христина Кулинич,

студентка,

Ірина Мухіна,

студентка,

Ольга Кізь,

канд. психол. н., доцент, керівник

Школи гендерної рівності ТНПУ,

Тернопільський національний

педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї: РОЛЬ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ З БАТЬКАМИ УЧНІВ

У статті обґрунтовано доцільність організації просвітницької роботи вчителя початкової школи з батьками учнів задля попередження насилля в сім'ї. Проаналізовано різні форми та методи роботи педагога: батьківські збори, консультації, педагогічний консилиум, лекції, семінари, когнітивно-поведінковий тренінг, допоміжні методи психокорекції.

Khrystyna Kulynych,

Iryna Mukhina,

Olha Kiz

PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE: THE ROLE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN ORGANIZATION OF EDUCATIONAL WORK WITH PARENTS

The article proves the need of elementary school teachers to organize educational activities for parents in order to prevent domestic violence. Different forms and methods of educational work – parent meetings, consultations, educational consultations, lectures, seminars, cognitive-behavioural trainings – are analyzed.

Сім'я є надзвичайно важливою ланкою людського суспільства, середовищем ідентифікації, становлення свідомості та світогляду, у якому відбувається соціальний, духовний і культурний розвиток особистості. На плечі сучасної сім'ї при обопільній відповідальності дружини та чоловіка лягає тягар відповідальності за благополуччя, мир і лад у домі, за ненасильницьке виховання дітей. Сім'я є тим первинним середовищем, де формується сімейна паритетна демократія – складова соціальної демократії суспільства.

Для когось традиційний розподіл сімейних ролей видається оптимальним, позаяк саме таким був розподіл у батьківській сім'ї. Інші віддають перевагу партнерській сім'ї, яка функціонує на засадах взаємозамінності сімейних обов'язків та ролей. Але яку б модель сім'ї не обрало подружжя, сімейні відносини повинні бути вільними від насилля: насилля між дорослими членами родини, насилля та жорстокості по відношенню до дітей.

До останнього часу в нашій країні було накладено своєрідне табу на обговорення як проблем насилля над дітьми та жінками, так і проблем насильства проти особистості в цілому. Нормою вважалося «виховання» дітей за допомогою пасака чи розмови між подружжям за посередництва кулаків. Суспільство усвідомило катастрофічні масштаби проблеми, тому тема попередження сімейного насилля зараз в центрі уваги педагогів, психологів, юристів, правоохоронців, громадськості.

Проблема насильства в сім'ї є предметом численних наукових розвідок за кордоном, про що свідчать психологічні, соціальні, медико-соціальні, міждисциплінарні дослідження (А. Робертс, Л. Волкер, Д. Даттон, М. Штраус, Р. Річардсон, А. Берковіц, М. Кауфман, Л. Девіс, Дж. Хаген, Р. Добаш та ін.). Чинники, сутність, наслідки, особливості подолання насилля в сім'ї досліджували ряд зарубіжних (А. Бандура, О. Волкова, Дж. Доллард, Н. Міллер, В. Сатір, І. Фурманов, О. Цимбал) та українських (О. Балакірєва, О. Безпалько, В. Бондаровська, Н. Волянчук, Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кочеміровська, В. Кравець, Н. Лавриненко, К. Левченко, Н. Максимова, Ю. Онишко, Ю. Якубова та ін.) науковців. В Україні прийнята відповідна законодавча база.

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. дає визначення: «насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю». Виокремлено чотири види сімейного насильства: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне [1].

Слід зазначити, що в цитованому законі фігурують поняття припинення і попередження насильства в сім'ї. Попередження насильства в сім'ї – це «система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї» [1].

Останні дослідження показали, що найбільше страждають від насилля у сім'ї жінки й діти. За статистикою, 44% батьків не знають інших методів виховання, ніж побиття дитини за провини, а на обліку в органах МВС за жорстоке поводження з дітьми в Україні числиться понад 80 тис. сімей, в яких проживає більше 110 тис. дітей. На думку експертів, загальна кількість злочинів і адміністративних правопорушень, пов'язаних з насильством у сім'ї, є більшою, ніж усі інші злочини загалом.

Як правило, неповнолітні стають свідками кожного третього випадку насильства в сім'ї. Трагічність ситуації полягає в тому, що свідки чи жертви насильницьких дій копіюють модель кривдницької поведінки у власному житті та продовжують чинити насильницькі дії уже в новому соціальному оточенні. Діти наслідують поведінку батьків та можуть переносити існуючу насильницьку, агресивну манеру стосунків між членами родини у середовище своїх однолітків. Таким чином, створюється коло насильства: з одного боку, діти, виховані в сім'ях із фактами насильства, дуже часто виявляють схильність ставати жертвами насильства, з іншого – жертви часто стають кривдниками.

Існує широко розповсюджений міф, що насильство притаманне лише неблагополучним родинам, що майже завжди сімейне насильство пов'язане з пияцтвом і бідністю. Однак, це зовсім не так. Насильство властиве усім соціальним групам і не залежить від економічного становища родини в цілому. Дуже часто причиною жорстокого поводження з дітьми стає результат того, що самі батьки страждали від насильства у дитинстві та вважають його невід'ємною частиною сімейного виховання.

Будь-який вид жорстокого поводження з дітьми призводить до найрізноманітніших наслідків, але поєднує їх одне – збитки фізичному, психічному, психологічному здоров'ю дитини. Потрібен час, аби залікувати фізичні рани, але ще більше часу і зусиль потрібно для того, щоб залікувати зранену психіку і душу дитини, що постраждала від насильства.

Особливу роль щодо попередження насилля в сім'ї відіграє сучасний небайдужий вчитель, який щоденно спілкується з дітьми, їхніми батьками та членами родин. Згідно наказу Державного комітету України у справах сім'ї та молоді на педагогічних працівників покладено обов'язок проводити попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також відстежувати подібні випадки з боку інших учнів; організувати роботу з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення.

Важливим напрямком діяльності вчителя початкової ланки освіти з попередження насилля в сім'ї є профілактична робота. Під профілактикою розуміють заздалегідь сплановану продуману цілеспрямовану систему запобіжних заходів (психолого-педагогічних, просвітницьких, інформаційних та ін.) по створенню умов, що перешкоджають виникненню тих чи інших форм насилля в сім'ї, сприяють поліпшенню внутрішньосімейної ситуації та призводять до зменшення кількості випадків жорстокого поводження з дітьми в родинах.

Сучасні науковці розрізняють первинну, вторинну та третинну профілактику, кожна з яких має різні ціліві групи.

Первинна профілактика спрямована на попередження сімейних дисфункцій та віктимізації дитини в сім'ї і передбачає розв'язання завдання формування впевнених, але неагресивних моделей поведінки у членів сім'ї, розвиток психосоціальної і гендерної компетентності [4, с. 16]. Оскільки дитина проводить тривалий час свого життя в загальноосвітньому навчальному закладі, актуальним стає питання здійснення первинної профілактики в формі інформаційно-просвітницьких заходів (лекцій, тренінгів, вікторин, конкурсів тощо) про недопущення насильства щодо дітей. Мета такої профілактики полягає у формуванні активного, адаптивного, високофункційного життєвого стилю, що забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб і інтересів. На цьому рівні профілактичних заходів в центр уваги вчителя потрапляють усі учні (як з гармонійних, так і дисгармонійних сімей) та їхні батьки.

Вторинна профілактика спрямована на раннє виявлення сімейних дисфункцій, призупинення розвитку агресії, конфліктності у взаєминах педагогічними та психологічними методами. Вона включає заходи, спрямовані на раннє виявлення ситуацій, які можуть спровокувати виникнення насильства щодо дітей; виявлення, усунення та подолання факторів, що сприяють скоєнню насильства щодо дитини конкретними особами. Сім'ї з хронічними конфліктними взаєминами, а також асоціальні, дезорганізовані сім'ї є середовищем підвищеного ризику емоційного нехтування дитини, незабезпечення для неї необхідних умов для задоволення життєво важливих потреб. Головне завдання – подолати сімейні проблеми до того, як вони набудуть характеру соціальної загрози або психологічної чи фізичної травми для дитини. Тут вчитель працює вже не з усіма дітьми та сім'ями, а лише з сім'ями «групи ризику» [4, с. 16].

Третинна профілактика насильства щодо дітей має за мету реабілітацію, терапію та інтеграцію в суспільство дітей, що потерпіли від насильства; містить в собі засоби втручання після здійснення акту насильства, спрямовані на попередження рецидиву асоціальної поведінки агресора. Саме в сім'ї закріплюється профіль поведінки «дитини-жертви», яка поза сімейною системою, у школі може стати агресором по відношенню до більш слабких учнів, реалізуючи таким чином потребу у відреагуванні агресивних почуттів, захисті психологічної безпеки.

Учитель початкової школи спроможний здійснювати ефективну первинну профілактику, контактуючи зі своїми учнями, їх батьків та членами родини, підвищуючи педагогічну і психологічну компетентність батьків з метою розширення їхніх можливостей самостійно розв'язувати проблеми і конфлікти, які виникають в подружньому житті та при спілкуванні з дітьми. Вторинну профілактику, спрямовану на роботу із сім'ями «групи ризику», найефективніше здійснювати за тісної співпраці педагога та психолога. Третинну профілактику фахово забезпечує шкільний психолог, концентруючись на конкретній дисфункційній сім'ї, а вчитель за цього виконує свою роль в реабілітації дитини, що постраждала від жорстокого поводження, сприяє її інтеграції.

У ході здійснення роботи з профілактики насильства щодо дітей у батьків необхідно формувати педагогічну культуру, ненасильницький світогляд, толерантність, обґрунтовувати доцільність ненасильницьких стосунків як в сім'ї, так і в суспільстві в цілому [3]. Важливо формувати у батьків компетентності щодо забезпечення дитині захисту і безпеки (фізичної та психологічної), щодо задоволення вікових потреб дитини у розвитку, щодо зміцнення довготривалих стосунків з дитиною. Захист дитини повинен здійснюватися від усіх форм насильства, образ, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють.

З метою позитивного впливу родини та сім'ї на формування зростаючої особистості слід усіляко підносити пріоритети родинного виховання, акцентувати увагу батьків на відповідальності сім'ї за виховання і долю дитини. Важливо навчати батьків бачити в дитині особистість, цінувати її, зростати разом з нею, сприяти створенню найкращих можливостей для її стабільного та гармонійного розвитку, залучаючи як можливості сім'ї, так і оточуючого середовища. Лише за умови комплексного підходу, що передбачає співпрацю та взаємодію психологів, соціальних педагогів, вчителів початкової школи з батьками учнів, можна попередити та подолати проблему насильства щодо молодших школярів у їхніх родинах.

Через роботу з батьками педагоги можуть донести до усвідомлення дорослих, що їх основним обов'язком є турбота про задоволення фізичних та духовних потреб дитини. Учителі мають можливість систематично на батьківських зборах, заняттях батьківських університетів, засіданнях батьківських комітетів, на родинних святах розглядати питання попередження та подолання проявів насильства по відношенню до дітей в сім'ї. Серед сучасних педагогів є фахівці, сертифіковані практики, які набули необхідних компетентностей та можуть на високому методичному рівні проводити семінари і тренінгові заняття для батьків з метою їх всеобучу щодо запобігання насильства в сім'ях.

Тільки визнання дитини рівноправною особистістю, подолання стереотипів батьківського ставлення до дітей як до своєї власності, сприйняття дитини як повноцінного учасника сімейних стосунків можуть сприяти психологічному комфорту, захищеності, безпеці, задоволеності основних потреб молодшого школяра. Саме дорослі повинні допомогти дітям зрозуміти свої почуття: надати додаткову підтримку, підбадьорити та бути чуйними, терпимими, коли вони перебувають у стресовому стані, адже діти показують

свої страждання та хвилювання за допомогою різної поведінки – надчутливої, замкненої, пустогливої. Важливо бути чуйними до почуттів, які виражає дитина словесно та іншим шляхом, допомогти дітям навчитися говорити про свої переживання. Батьки мають вірити у свою дитину, виражати до неї безумовну любов, творити для неї справжнє благо, охороняти її від зла, поважати її свободу, довіряти їй. Це стане запорукою «Дитинства без насилля» й умовою становлення сильного Я дитини, її любові до світу та людей.

Ефективність педагогічної профілактики жорстокості до дітей та насилля у сім'ї здебільшого залежить від того, які засоби використовує вчитель. З метою попередження насильства в сім'ї доцільно використовувати різні форми роботи, що доповнюють одна одну:

1. Батьківські збори – це форма організації спільної діяльності батьківського колективу та вчителя, яка передбачає їх спілкування задля підведення підсумків, обговорення актуальних питань життя класу, навчання і виховання дітей, ухвалення рішень. Можуть бути: організаційні, тематичні, підсумкові тощо. Тематику батьківських зборів розробляє класовод з подальшим обговоренням та корегуванням на засіданні батьківського комітету.

2. Консультації – форма роботи з батьками, яка передбачає надання допомоги батькам з різних проблем родинного виховання. Батьки отримують інформацію про навчання, міжособистісні взаємини, спілкування, поведінку своєї дитини, а вчитель – про життєвий досвід, здоров'я, індивідуальні особливості учня. Може проходити у формі профілактичної бесіди.

3. Педагогічний консилиум – форма спілкування учнів, учителів, фахівців психологічної служби навчального закладу та батьків, метою якої є: цілісне, різнобічне вивчення особистості учня, вироблення єдиної педагогічної позиції; визначення головних напрямів удосконалення виховного процесу спільними зусиллями вчителів, батьків, самого учня.

4. Лекція – послідовний монологічний виклад узагальнених знань з проблеми протидії насильству. Види лекцій: лекція-інструктаж, лекція-показ, лекція-репортаж, науково-популярна та ін. У ході лекції здійснюється спроба впливу на свідомість батьків з метою підвищення їх здатності до прийняття конструктивних рішень і попередження насильства. Підбираються відповідні статистичні дані, що підвищують міру довіри до лекційного інформування, широко використовуються мультимедійні засоби.

5. Семинар – активна форма просвіти батьків. Передбачає попередню самостійну роботу батьків і вчителя з вивчення літератури, підготовку виступів, доповідей, тез, запитань. Заздалегідь оголошується тема семінару, а після виступів здійснюється обмін думками.

6. Тренінг – практичне вироблення у батьків педагогічних умінь щодо виховання дітей, програвання типових ситуацій внутрішньо сімейного спілкування і особливостей взаємодії з дитиною з метою корекції батьківських ставлень. Проходить з використанням інтерактивних методів (мозковий штурм, робота в малих групах, рольова гра, дискусія, творча майстерня, колаж). Створюються умови для реального засвоєння системи гуманних цінностей у сфері шлюбу та сім'ї, нового стилю поведінки, вибору нового способу життя, побудови ненасильницьких взаємин з дитиною.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що профілактика насильства в сім'ї – це система психолого-педагогічних заходів, інтегрованих в освітній процес школи, з попередження зловживань щодо дітей у сім'ях. Водночас це і спеціальний різновид діяльності вчителя початкової школи, що спрямований на розвиток дитячо-батьківських взаємин, формування педагогічної культури батьків, виховання моральних якостей у дітей. Особистісна позиція сучасного вчителя має передбачати свободу та творчість, власний інструментарій організації профілактичної роботи з попередження та подолання насильства в сім'ї та насильства щодо дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Науково-практичний коментар) / за ред. О. М. Рудневої. – Х. : Східно-регіон. центр гуман.-осв. ініціатив, 2005. – 160 с.
2. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми : [курс тренінгів / за заг. ред. О. Безпалько, Т. Журавель ; автори-упоряд. Т. Журавель, Н. Коробченко, О. Нікітіна та ін.]. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 167 с.
3. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: [метод. посіб. / за заг. ред. Т. Цюман; автори-упоряд. Т. Вовчок, Н. Степура, І. Даниленко та ін.]. – К. : ВПЦ «Експрес», 2009. – 328 с.
4. Технологія підготовки педагогів до попередження насильства та агресії в сім'ї : методичні рекомендації / [Н. Ю. Волянук, Г. В. Ложкін, В. В. Папуша, К. В. Сулима, В. А. Бараннік, В. І. Карамушка, О. П. Щотка, Н. В. Гордієнко]; за заг. ред. Н. Ю. Волянук. – Рівне : «Принт Хауз», 2011. – 184 с.